

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

На правах рукопису

МАЙБОРОДА ВІКТОРІЯ МАРКІВНА

**СПЕЦИФІКА ВПЛИВУ ЕМПАТІЇ НА
ОСОБИСТІСНУ ПСИХОГЕНЕЗУ В ПІДЛІТКОВО-
ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ**

Спеціальність: 053 Психологія
Освітньо-професійна програма Психологія
Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:
ГОШОВСЬКИЙ ЯРОСЛАВ
ОЛЕКСАНДРОВИЧ,
доктор психологічних наук,
професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ПОДАННЯ В ДЕК
Протокол №
засідання кафедри педагогічної
та вікової психології
від _____ 2024 р.

Завідувач кафедри
доктор психологічних наук,
проф. Гошовський Я. О. _____

ЛУЦЬК-2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕМПАТІЇ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНА	
1.1. Психологія емпатії у вітчизняних наукових дослідженнях.....	8
1.2. Психологія емпатії у зарубіжній науковій парадигмі.....	17
Висновки до розділу 1.....	28
 РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СПЕЦИФІКИ ПСИХОГЕНЕЗИ ОСОБИСТІСНОЇ ЕМПАТІЇ	
2.1. Методики емпіричного дослідження й параметри вибірки.....	29
2.2. Результати кількісної обробки отриманих емпіричних показників та їхня якісна інтерпретація.....	34
Висновки до розділу 2.	49
 ВИСНОВКИ	51
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	55

ВСТУП

Актуальність дослідження. У надскладному сьогодні, яке відбувається в умовах різновидових загроз для екзистенції пересічної української людини, функціональна семантика таких знакових термінів як «доброта», «співчуття», «емпатія» набуває особливого гуманістичного статусу і звучання. Війна зі споконвічним геополітичним ворогом по-новому дала змогу побачити світ національного патріотизму, а також безмір міжособистісної взаємодопомоги, взаємовиручки, взаємопідтримки.

Феномен емпатії з площин безпосереднього науково-психологічного вивчення перемістився у глобальні сцієнтичні виміри і набув статусу потужної соціально-філософської категорії. Бути добрим і милосердним як постулат багатьох релігійних вірувань у реальному житті проходить дуже складне випробування.

Емпатія, емпатійне розуміння зазвичай трактується як продукт і наслідок соціалізації особистості у найрізноманітніших інституціях : від сімейного мікродовкілля до широкого гіперсоціумного контексту, а також усталюється як результат тісної взаємодії афективно-емоційних, інтелектуально-когнітивних і діяльнісно-функціональних компонентів.

Традиційно емпатію трактують як багатогранний і цілісний феномен, що пов'язує різнопланові пласти людської психіки на свідомому і підсвідомому рівнях, а основною метою є своєрідне проникнення у глибини внутрішнього світу іншої особистості. Це співчуття і співпереживання, це «переймання» проблемами іншої людини з метою співчуття і допомоги, з бажанням розділити горе чи проблему.

Вважається, що емпатійна людина завдяки насамперед емпатійного слухання володіє своєрідним секретом налагодження успішних і

результативних взаємин, адже конструктивне співчуття і співпереживання завжди сприймаються позитивно.

Емпатійне відчуття стану душі іншої людини, проникливе й виважене розуміння проблем її внутрішньо психічної і/або справжньої зовнішньої міжособистісної взаємодії, щире співпереживання та доречне і розважливе співчуття постають ключовою умовою та запорукою гуманних комунікативно-перцептивних технік спілкування.

Емпатія справляє істотний позитивний вплив на загально особистісний, насамперед духовно-моральний, розвиток особистості й активно стимулює соціально-психологічне ототожнення, інтеркультурну адаптацію та справжню особистісну самореалізацію/самоактуалізацію.

Безперечно, феномен емпатії закорінений у традиції соціуму, певної національної спільноти, конкретної сімейної діади-тріади і має багатокomпонентну структуру. Слід враховувати і психофізіологічні, і соціально-психологічні, і власне психологічні складові емпатійності людини, особливо ж на рівні прояву фактів емпатії, тобто ставлень, стосунків, реакцій тощо.

Будь-яке емпатійне розуміння і співпереживання має свою виражену специфіку і залежить від багатьох чинників.

Риси особистості, що пов'язані із характерологічними ознаками емпатійності людини, зазвичай тісно корелюють з її альтруїстичною та гуманною спрямованістю, прагненням і вмінням співчувати та допомагати іншим людям, які перебувають у складних ситуаціях або психостанах (кризи, конфлікти, хвороба тощо).

Серед різних етапів онтогенезу людини проблема розвитку емпатійності як просоціальної та корисної риси актуалізується особливо гостро на відтинку підлітковості та юності. Якраз ці етапи вікового й соціального становлення молоді людини виступають максимально сензитивними й лабільними для усталення на рівні особистісних параметрів, ознак, властивостей і симптомів емпатії.

Вважаємо, що науково-психологічне вивчення прояву й перебігу емпатійних процесів у підлітковому та юнацькому віці потребує врахування широкого конгломерату різногалузевої інформації : від закономірностей і особливостей вікової психології (у випадку нормогенезу) до парадоксів і проблем спеціальної та девіантної психології (у випадку девіантності розвитку). Адже, на прикрий жаль, функціональний «антонім» до емпатії найчастіше віднаходиться у варіантах байдужості, жорстокості, цинізму, булінгу, агресивності, зневаги, погорди та інших не поціновуваних рис і вчинків, які можуть бути притаманними сучасній молоді.

Цікавим дослідницьким ракурсом (згідно з концептуальними поглядами Д. Гошовської) є інтеркореляції між фемінінною самоакцептацією (насамперед у випадку прийняття/неприйняття власної тілесності, зовнішності, зрештою жіночності) та емпатійністю дівчаток підліткового віку і юнок.

На нашу думку, глузування, тролінг, кепкування, вербальне агресивне оцінювання зовнішності інших осіб своєї статі можуть бути істотно знижені й нейтралізовані завдяки психотехнологіям, в основі яких лежить емпатія.

Інтенсивні психотренінгові підходи повинні враховувати чинник емпатійної, адже в умовах Т-групи можна досягнути значних позитивних змін як у процесі рецесії власної зовнішності, так і в емпатійному спільному співпереживальному дискурсі, насамперед щодо подолання симптомів і комплексів дисморфофобії, анорексії, булімії та інших негативних ознак фемінінного самоприйняття.

Недостатнє висвітлення окресленої проблематики якраз і зумовило вибір теми нашого магістерського дослідження.

Об'єкт дослідження – емпатія як складний соціально-психологічний феномен.

Предмет дослідження – психологічна специфіка прояву емпатії на підлітково-юнацькому етапі онтогенезу.

Мета дослідження – встановлення типових психологічних особливостей емпатії у підлітково-юнацькому віці.

Згідно з метою нами були розроблені такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз феномену емпатії у вітчизняній та зарубіжній науково-психологічній літературі.
2. Констатувати статево-вікові особливості розвитку емпатії на підлітково-юнацькому етапі онтогенезу.
3. Встановити психологічні особливості емпатії як чинника розвитку багатьох важливих конструктів психоструктури особистості.

Методи дослідження : аналіз, синтез, систематизація; емпіричні методи, зокрема бесіда, спостереження, тестування; методи математичної статистики, кількісної обробки та якісної інтерпретації отриманих даних.

Безпосереднє емпіричне дослідження відбувалося в межах діяльності лабораторії «Психогенеза особистості», зокрема на базі експериментального майданчика Луцький лицей № 9 Луцької міської ради.

Гетерогенна вибірка досліджуваних констатувального експерименту налічувала 68 учнів підлітково-юнацького віку.

Теоретичне значення роботи полягає в деталізації, поглибленні й розширенні науково-психологічних уявлень про психологію емпатії особистості.

Практичне значення дослідження зводиться до того, що його результати можуть бути використані психологами, вчителями, шкільною адміністрацією і батьками для активного розвитку емпатії у підлітковому і старшому шкільному віці.

Апробація результатів дослідження відбулася в роботі :

1) науково-практичного семінару з міжнародною участю «Феноменологія депривації: психолого-педагогічний і теоретико-прикладний дискурс. Ремедіум 14» (2-4 квітня 2024 р., м. Луцьк);

2) Засідання круглого столу «Травмована українська ідентичність : шляхи зцілення і розвитку» (30 квітня 2024 року, м. Львів).

3) XI міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві» із циклу «Психологічні складові сталого розвитку суспільства : пошук психологічного обґрунтування викликів сучасності».(16-20 грудня 2024 року, м. Луцьк).

Публікації за темою магістерського дослідження:

1. Майборода В. Феноменологія емпатії як уособлення співчуття та співпереживання : психологічний аналіз. *Психогенеза особистості: норма і девіація*. Луцьк : ФОП Мажула Ю.М., 2024. С. 165 – 168.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕМПАТІЇ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНА

1.1. Психологія емпатії у вітчизняних наукових дослідженнях

Емпатія трактується як конструкт, який дуже важливий для людини, що забезпечує співжиття та співпрацю, робить її гуманною, а взаємини продуктивними і партнерськими.

Емоційною компонентою та основною рисою емпатії є безпосереднє сприйняття психостанів і переживань іншої людини. переймання її проблемами і намагання допомогти у скрутній ситуації.

Вважається, що дефініцію «емпатія» вперше як самостійне та незалежне психологічно описане явище запропонував у 1909 році Е.Тітченер, однак з тих пір появилось багато наукових теорій, підходів, поглядів, шкіл і концепцій, які культивують як нові лексичні позначення, так і власне психологічні відтінки різної функціональної семантики та наповнення.

Огляд поняття «емпатія» передбачає поліваріантність тлумачень як змісту, так і функціонального наповнення, однак спільною тезою є визнання того, що це насамперед співпереживати іншим людям, гуманно допомагати, перейматися проблемами і болями інших, тобто бути людинолюбом, творити добрі справи через виважене і високодуховне співчуття [37].

У тлумаченні полісемантичної проблеми людської емпатії психоаналітики зазвичай намагалися враховувати її як цілісний і комплексний феномен, що тісно поєднаний із ототожненням, тобто ідентифікацією як синтезом несвідомого і свідомого у людині, як опозиція добра і зла.

Тому можемо зустріти твердження про те, що емпатія є лише відповідною емоційною реакцією людини як біосоціальної істоти за

типом психологічного зараження, тобто це лише своєрідна і досить примітивна форма емоційно-афективної ідентифікації.

Натомість співпереживання і співчуття іншим як складові сутнісного насичення емпатії людини є лише трохи більш складнішими формами співучасті однієї особи в емоційному світі іншої людини, тобто нетривале спільне переживання певних подій та реакції на них.

За відомими концептуальними баченнями К. Роджерса, емпатія повинна інтерпретуватися в полі діяльності психотерапії, адже вона дуже важливий механізм надання допомоги. По суті, це спосіб співіснування з іншою людиною, якій співчуваєш та якій хочеш допомогти. Емпатія є спробою увійти у внутрішньопсихологічні реалії та психосвіт іншої людини, щоб розділити з нею горе, проблему, біль тощо. Вона – особлива форма сензитивності до зміни іншою людиною свого настрою, почуттів, відчуттів та інших афективних і поведінкових реакцій.

Емпатію також трактували в контексті афективності людини, в комплексі її взаємопоєднаних емоцій, які спрацьовують завдяки специфічним механізмам, які доволі часто межують із невротизацією, тривожністю, фрустрованістю, тобто, маючи чітку емпатійну установку, людина співпереживає з іншими, а отже й позбавляє та позбавляється цих негативних симптомів.

Емпатію доцільно розглядати як невідемну складову міжособистісного спілкування, механізму налагодження тісного контакту, регулятора щирості взаємин людей, мірила їхніх справжніх психоемоційних потенціалів, афективно-ціннісних налаштувань, духовно-моральних рис і параметрів.

Кротенко В.І. детально висвітлює проблему емпатії як важливої категорії в науково-психологічній літературі та констатує дуже істотну роль, яку вона відіграє в усіх галузях наук людинознавчого циклу. Відзначено широке інтерпретаційне поле терміну «емпатія», його

багатофункціональне призначення та застосування, зокрема для налагодження спілкування, гуманістичної взаємодії, надання допомоги, підтримки у складних життєвих ситуаціях, морально-психологічного співчуття і співпереживання у випадку перенесення психофізичної чи іншої травми тощо [15].

На рівні філософсько-психологічного аналізу Арцишевський Р. А. констатує, що емпатія в континуумі «Світ і людина» відіграє вкрай важливе значення, оскільки робить взаємини біосоціальної істоти з іншими собі подібними високогуманним актом партнерського і гармонійного міжособистісного спілкування [3].

У дисертаційному дослідженні Алпатова О.В. здійснила детальний психологічний аналіз особливостей регулятивної функції такого феномена як емпатія упродовж керування вчителем навчанням/учінням молодших школярів. Констатовано, що емпатійні здібності педагога особливо ж у роботі з молодшими учнями початкової школи посідають одне з чільних місць в його особистісній професіограмі.

Допомогти, відчувати актуальність проблеми, уважно і співчутливо навчити долати перепони, сприяти якісному прогресивному розвитку дитини на цьому етапі онтогенезу постає чи не найважливішим завданням сучасного працівника освітнього простору [1].

Також Алпатова О.В. відзначає, що емпатія посідає знаковому важливе місце та виконує стратегічно важливі для інтенсивності розвитку функції та ролі, адже якраз завдяки їй відбувається нейтралізація перепон нерозуміння, долання конфліктності у підходах до вирішення навчальних завдань і проблем.

По суті, емпатія забезпечує активний поштовх якісному саморозвитку дитини у загальному психічному розвитку її як особистості, як маленького громадянина певної цивілізаційної спільноти, яка із задоволенням та радістю рецептує її успіхи та позитиви. Роль емпатії без перебільшення стає гуманістично

забарвленою та сприяє культивуванню відчуття задоволеності навчальним процесом, спілкуванням із вчителькою, однолітками і загалом стимулює [2].

Про емпатійні потенціали і здібності сучасних учителів крізь призму різнопланових психологічних аспектів пише Василюшина Т.В., наголошуючи на невідємності цього базового компонента особистісно-педагогічної психоструктури для успішності навчання дітей різного віку в освітньому просторі. Наголошено, що рефлексія, ідентифікація, емпатія та інші соціально-перцептивні механізми істотно посилюють гуманність навчально-виховного процесу, сприяючи різнобічному розвитку сучасних школярів [4].

Гошовська Д. у монографічному дослідженні пише про специфіку психогенези жіночої/фемінінної самоакцептації дівчаток підліткового віку та зазначає, що у контексті самоусвідомлення важлива роль належить емпатійному самоствавленню, самоспівчуттю, інтроемпатії. Лише полюбивши себе зі своїми позитивами та прийнявши себе з окремими так званими «негативами», можна стверджувати про повномірність і цінність власного Я, про різнобічне самоприйняття, базоване поміж іншого і на емпатії до себе [5].

У вітчизняній психології один із найпотужніших доробків у сфері психології емпатії належить Журавльовій Л. П., яка в докторській дисертації здійснила потужне різнобічне вивчення цього цікавого й неоднозначного феномена.

Здійснено багатовекторне емпіричне вивчення різних показників, які свідчать про схильність особистості до емпатійності, зроблено узагальнення щодо психологічної специфіки прояву емпатій в людей різного віку, за статевим диференціалом тощо, тобто цілісно експериментально охоплено аналізований феномен емпатійності людини як члена різних соціальних груп [9].

Вченою також здійснено багатогранну психодіагностику емпатії та її різних форм прояву, зокрема в дітей та юнаків. Констатовано особливу специфіку функціонування емпатії у підлітковому та юнацькому віці, зокрема наголошено, що депривовані діти більше схильні до емпатійності, ніж їхні однолітки, очевидно, насамперед через компенсацію відсутності батьківської турботи і опіки. Зроблено потужні інформаційні діагностичні зрізи у площинах визначення найтиповіших показників емпатії та їхню якісну інтерпретацію [7].

Журавльова Л.П. здійснила потужний і розлогий аналіз різних емпатійних ставлень особистості, зокрема запропонувала як саме психологічне розуміння терміну «емпатійне ставлення», так і розробила та узагальнила їхню детальну і виважену наукову класифікацію, причому з акцентом на різномодальність емпатійності людини як члена певної спільноти [8].

У дослідженні Журавльової Л. П. та Лучків В.З. розкрито психологічне наповнення базових асертивних стратегій поведінки людини, яка перебуває в умовах рекреації та соціореабілітації.

Констатовано цілу низку особливостей адаптаційного характеру як спроможності людини через механізм емпатії інтегруватися в соціум, посісти партнерські позиції у міжособистісному спілкуванні, відігравати статусно престижні і корисні для людей ролі тощо [10].

На думку Когана І.М., емпатія має багато різних варіантів прояву, а особливо чітко і повномірно проявляються особливості її розвитку насамперед у молодших школярів, які провідним видом діяльності мають навчання. Встановлено основні типологічні параметри емпатії в дітей молодшого шкільного віку, виокремлена специфіка співчуття дітей цього складного етапу онтогенезу до однолітків, батьків, рідних, друзів, представників іншої статі тощо.

Загалом, дисетраційне дослідження концентрує дуже багато як теоретичних узагальнень щодо емпатійності людини, дитини певного

віку, так і доказові експериментальні дані, отримані автором завдяки проведенню емпіричних серій експерименту на валідних і репрезентативних вибірках.

Сформовано низку методичних рекомендацій щодо розвитку цього адаптаційно просоціального утворення, яке допомагає дитині бути доброю та рівноправною в своїй групі, відчувати милосердя до всіх інших та у свою сторону від вдячних однолітків та батьків [11].

У дисертаційному дослідженні Максимець С.М. йдеться про теоретичні виміри й експериментальні дослідницькі студії емпатії, зокрема розкрито вплив емпатійності на позитивну і просоціальну адаптацію майбутніх вчителів. Висвітлено специфіку цього процесу як у професійному плані, так і в повсякденному побутовому соціопросторі.

Розкрито особливості задіяння емпатії у взаєминах зі школярами, колегами, адміністрацією школи, батьками, тобто подано багатваріантивність залучення емпатійності педагогом для вирішення найрізноманітніших життєвих завдань і планів [12].

Про специфіку виховання і психологічні наслідки емпатії в творчій діяльності вчителя пише Кротенко В.І. Зазначено позитивну роль, яку відіграє емпатійність людини в її професійній діяльності, особливо ж коли це стосується педагогічної праці, в якій емпатія має бути обов'язковим компонентом.

Розкрито потенціал креативності емпатійних учителів, їхню гуманну і співчутливу взаємодію в разі необхідності надання допомоги дітям з проблемами в навчанні та розвитку. Відбувається своєрідне підвищення креативності, одухотворене співчуттям і співпереживанням за дітей, їхні успіхи і невдачі [13].

В іншому дослідженні Кротенко В.І. пише про розвиток емпатії в дітей раннього та середнього підліткового віку й зазначає, що якраз ця складова риса і якість є основою гуманістичного розвитку всякого

суспільства, яке базоване на законах добра. співчуття і справедливості [14].

Огороднійчук З.В. і Кротенко В.І. детально висвітлюють специфіку ролі емпатії у тривалому і клопіткому процесі формуванні просоціальної моральної поведінки дітей різного віку. Розкрито природу емпатійності як противагу агресії, байдужості, ригідності та іншим рисам і психостанам, які розбалансовують загальну афективність, психоемоційність і поведінку дитини. Високоморальність дитини з раннього віку базується якраз на емпатійності до інших, співчутливості і співпереживанню.

Позитивні культурні набутки досягаються завдяки культивуванню емпатії як гуманного ставлення до однолітків і рідних, а також і упродовж формування позитивного самоствалення. Бути емпатійним означає бути гуманним і допомагати іншим як у плані комунікування, так і щодо розвитку культурологічних і моральних цінностей, пріоритетів, норм, настановлень тощо [18].

Полянська В. В. розкриває сутнісні засади емпатії як дуже важливого механізму для успішного формування різнобічного політико-естетичного досвіду. Дослідниця наголошує, що емпатійність як риса особистості політика виконує як політико-психологічні функції (сподобатися виборцям, ввести в оману політичного опонента вдаваною співчутливістю і добротою тощо), так і цілу низку інших завдань і навантажень, зокрема з метою надання справжньої допомоги своїм співпереживанням і співучастю у вирішенні кризових проблем [19].

У дослідженні Лучків В. З. йдеться про емпатію як вагомий чинник ключових асертивних поведінкових стратегій людини. Спроможність особистості гідно і наполегливо відстоювати свої погляди, не завдаючи вираженої або латентної моральної шкоди іншій людині, а також духовних збитків самій собі тісно корелює з емпатією як розімкнутим співпереживанням [16].

В іншому дослідженні з такої проблематики Лучків В. З. пише про емпатію як дуже вагомий чинник особистісного морального становлення й асертивності на етапі юнацького віку, тобто коли молода людина максимально спроможна прагнути робити добро і співпереживати, допомагати іншому тощо [17].

У Наукових записках Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України Рябовол Т. А. пише про роль емпатії в складному процесі налагодження умов для повномірної соціальної адаптації пересічної людини, яка потребує співчуття і допомоги.

Трактування феномену емпатії як типової і доволі часто проявлюваної природньої властивості людини зводиться насамперед до констатції того, що це різнобічне співчуття до інших людей. Виражене емпатійне переживання/співпереживання узгоджується тісно з емпатійним розумінням/саморозумінням, тобто це, по суті, багатовекторне співпереживання і різномодальне співчуття. Емпатія і спілкування в тісному поєднанні стимулюють активний і осмислений просоціальний розвиток особистості та сприяють якісному і кількісному налагодженню рівноправної партнерської взаємодії у різних видах життєдіяльності [20].

Як стверджують Савченко В. Г., Гура Е.І., різнотипна емпатія відіграє свою дуже вагому роль у процесі професійної адаптації та особистісної самореалізації студентів вищих навчальних закладів, де навчаються майбутні фахівці з фізичної культури і спорту.

Попри культивованій дух яскраво вираженої змагальності і перемоги не менш істотним для культурно-духовного зростання спортсмена є вироблення в нього навичок емпатійності, адже людяність і добро є вічними категоріями, що супроводжують і детермінують усі сфери діяльності, зокрема і спортивну діяльність [21].

У дисертації Сичевського А. С. висвітлено психологічні особливості афективно-емоційного компонента емпатії на етапі

підлітковості. Зазначено, що у пубертатному періоді особистісного становлення емпатія повинна посідати знаково важливе місце, адже вона виступає симптомом та індикатором людяності і доброзичливості, гуманності і товариськості, тобто своєї і дуже важливої загальноособистісної людиноцентричності [22].

У контексті практичної психології та соціальної роботи Ткачук Л.В. розкриває особливості інтенсивного або пасивного розвитку емпатії в дітей підлітково-юнацького віку. Виокремлено типові проблеми, специфіку і закономірності психосоціального і психофізичного розвитку юнаків і підлітків та зроблено наголос на інкультуванні елементів емпатійності в їхнє навчання, виховання і власне діяльність.

Підлітковий нонконформізм, юнацький максималізм та інші типові симптоми й показники цих етапів онтогенезу повинні враховувати необхідність і можливість використання механізмів емпатії як у спілкуванні, так і у всіх інших видах життєдіяльності [24].

Ткачук Л.В. також зазначає, що існує тісний і щільний кореляційний взаємозв'язок між емпатійністю і особистісними мотивами професійного вибору людини. Зазвичай емпатійні люди намагаються працювати і соціогуманітарних сферах, щоб сприяти іншим людям добром. допомогою, порадою тощо [25].

Ткачук Л.В. зазначає, що особистісне і професійне самовизначення має супроводжуватися цілою низкою умов і чинників. Емпатійні детермінанти відіграють істотне значення у процесах соціалізації сучасного юнацтва, причому не лише у варіантах розвитку співчутливості та гуманності, але й у плані вироблення навичок результативного емпатійного слухання і спілкування, взаємодії та взаєморозуміння, тобто потрібно виробляти у юнаків не лише компетентності гуманізму, але й соціально-психологічні технології конкретної та результативної емпатійності у справах допомоги й супроводу добра [26].

Сухенко Я. В. пропонує авторський тренінг розвитку емпатії, зокрема як результативного способу особистісної саморегуляції практичного психолога. Працюючи з людьми, які мають різновидові проблеми, психолог мимоволі застосує механізми емпатійного слухання, співчуває, допомагає, однак повинен враховувати дію надмірно проявленої емпатійності на об'єктивність результатів надання соціально-психологічної психоконсультаційної допомоги. Заповнено результативний тезаурус психотренінгових занять і вправ, які дають змогу оптимізувати розвиток особистісної емпатії [23].

Юдіна О. М. теж пропонує свій авторський тренінг, який трактується як фактор посиленого розвитку гуманної емпатійності майбутніх лікарів. Дослідниця розробила систему тренінгових вправ, які дозволяють істотно оптимізувати позитивні і прогуманні емпатійні тенденції у фаховій підготовці студентів-медиків.

Тренінг концентрує набори вправ на розвиток партнерської комунікабельності, власне емпатійності, доброзичливості, тобто культивує гуманістичні цінності в молодих людей, які працюватимуть із людським болем, проблемами, хворобами, стражданнями тощо [27].

Отож зауважуємо поліваріантність розкриття феномену емпатії у вітчизняній науково-психологічній думці.

1.2. Психологія емпатії у зарубіжній науковій парадигмі

Феномен емпатії детально і повномірно вивчався у зарубіжній науковій парадигмі, насамперед у контексті психологічного знання про афективність людини.

Крізь призму гуманістичної психології Guthridge, M., and Giumarra, M. J. досліджують особливості таксономії (класифікації) емпатії як багатовекторного поняття. Дослідники дають низку мета-

визначень цього феномена, а також пропонують дев'ять вимірів складної емпатичної системи людського Я.

Наголошено концептуальна широка різноманітність у визначенні та вивченні такого складного явища як емпатія. Внаслідок цього появилось багато описів дуже багаторівневого, різнорідного й нелінійного набору близьких і споріднених за своєю суттю явищ.

Звичайно, що таке багатоманіття спричинило істотну плутанину, адже досить складно констатувати одну-єдину версію того, що ж таке емпатія є насправді. Наслідком цього стало неоднорідне й полісемантичне трактування емпатії в різних наукових підходах і дисциплінах, зокрема у філософії, соціології, політології, психології тощо.

Вважається, що емпатія є відкритою для вивчення та інтерпретації трансдисциплінарною конструкцією. Лише синтез різних підходів забезпечить більш-менш чітке й повне окреслення фундаментальних ракурсів і аспектів людської емпатійності.

Дослідники здійснили дуже складний індуктивний концептуальний змістово-іункціональний аналіз наявних на сьогоднішній час різних трактувань і визначень терміну «емпатія».

Почавши із тлумачення емпатійності та власне емпатії людини в науковій літературі з 1980 року, науковці встановили щонайменше біля 150 різних визначень термінологічної сіту емпатії. З дуже широкої науково-психологічної вибірки (понад півтисячі публікацій) вдалося виокремити таких основних всеосяжних вимірів емпатії людини:

- 1) емпатія є каталізатором;
- 2) емпатія – це базова функція людини;
- 3) емпатія є процесом;
- 4) емпатія – це результат;
- 5) емпатія є багатоманітним і складним афективним станом;
- 6) емпатія – складний когнітивний стан;

7) емпатія є залученням себе та інших людей;

8) емпатія призводить до видозміненої зазвичай гуманної поведінки;

9) емпатія відбувається, проявляється і функціонує в конкретному соціальному міжособистісному контакті і контексті.

Узагальнюючи, дослідники пропонують таке мета-визначення емпатії - це *спроможність особистості якісно і багатопланово переживати різні афективно-емоційні та когнітивно-інтелектуальні психостани іншої особистості, зберігаючи водночас своє чітке і концентроване на собі Я, для того, щоб пізнати, зрозуміти, відчувати, пошкодувати, допомогти іншій особистості.*

Емпатична система» людини має багатовимірну змістово-функціональну природу і застосування, вона якісно гуманізує взаємини та спілкування між людьми [38].

Kunyk, D., Olson, J. K. здійснили розлоге і багатогранне уточнення різних концептуалізацій такого феномена як емпатія. Встановлено, що попри різноманіття концептуальних бачень емпатійності людини, визначальним змістовим ядром обирається якраз механізм емоційної підтримки, співпереживання, співчутливості, спільного розподілу емоційної напруги й тягара проблем [44].

Hall, J. A., and Schwartz, R. вважають, що емпатія презентує майбутнє людства, подальший розвиток якого лежить у площинах спільного розуміння необхідності взаємної допомоги, співчуття, співпереживання у таких загрожених різними викликами (екологія, війни, соціально-економічні кризи тощо) повсякденних реаліях буття пересічних людей на всіх континентах [40].

De Waal, F. В. висвітлює широкий і поглиблений екскурс у проблему повернення альтруїзму в альтруїзм, тобто розглядає цілу низку підходів, в яких проаналізовано тривалу і досить складну еволюцію емпатії. Дослідник зазначає, що еволюційна теорія постулює досить

розлогий дискурс того, як розвивалася альтруїстична поведінка в людини та людській цивілізованій спільноті.

Констатовано, що мотиваційний аналіз людини має бути таким, що якось обмежувати себе, і лише тоді стають можливими прояви альтруїстичного імпульсу, тобто емпатійна налаштованість.

Дослідник наголошує, що емпатія є своєрідним ідеальним механізмом - кандидатом для так званого спрямованого альтруїзму як цілеспрямованої відповіді однієї людини на проблеми, біль, потреби, негаразди і страждання іншої людини.

Стверджується, що цей складний альтруїстичний механізм є філогенетично дуже стародавнім (на думку вченого, ймовірно, такий же давній, як ссавці і птахи). Згодом появилися, розвинулися складніші форми альтруїзму та емпатії, що зробили соціум гуманним і більше справедливим та добрим.

Динаміка і рух механізму емпатії погоджуються з передбаченнями, досягають успіху і залежать від вибору родичів та взаємного і поціновуваного альтруїзму як бажання безоплатно робити добро іншим живим істотам [32].

Luis EO, Martínez M, Akrivou K, Scalzo G, Aoiz M and Orón Semper JV детально висвітлюють важливу роль емпатії в спільній інтенціональності людей. Досить часто якраз емпатія робить найважливіший внесок у розуміння людиною свого Я.

Проаналізувавши різні бачення концептуальних і дослідницьких підходів до феномену емпатії, дослідники констатували взаємозв'язність природи емпатії, спілкування та самоусвідомлення.

Також наголошено щільність і паралельність досліджень з емпатії та своєрідний міждисциплінарний діалог із сучасними нейронауками, філософією та безперечно власне психологією. Науковці виокремлюють два особливі фундаментальні елементи міжособистісних емпатійних взаємин:

1) бачення умов і проблем життя, яке і спільне, взаємне і поділюване між двома людьми;

2) спільні процеси індивідуальної, але водночас інтерактивної психоемоційної включеності у проблему і спільна регуляція поведінки й емоційних психостанів, яка передбачає спільну і нерозривну емпатійну взаємодію між двома людьми [45].

Morelli, S. A., Lieberman, M. D., and Zaki, J. аналізують нові (станом на 2015 рік) дослідження у сфері позитивної емпатії. Дослідники пишуть, що непрофесійна інтуїція і побутовий психологізм дає підстави сподіватися, що спроможність людини ділитися, тішитися, святкувати, радіти й насолоджуватися позитивними емоціями та успіхами інших людей є типови явищем і буцімто сприяє покращенню індивідуального добробуту, почуттів і міцності та щирості міжособистісних стосунків.

Однак здійснений науковцями аналітичний огляд джерелознавчої наукової тематичної літератури викликає сумніви з причини того, наскільки насправді позитивна емпатія якісно і кількісно відрізняється від тісно пов'язаних між собою певних соціально-психологічних і особистісних конструктів.

У багатьох публікаціях йдеться про те, наскільки і чи справді пов'язана позитивна емпатія зі сприятливи і успішними соціальними та індивідуально-особистісними досягненнями й результатами.

Констатовано, що позитивна емпатія зазвичай дуже тісно пов'язана з такими психоконструктами, як загальна гуманність, щирість, позитивність, співпереживальність, співчутливість до проблем, лиха і біди інших людей, але жодним чином не залежить від них.

Наголошено на тому, що позитивна емпатія щільно і найчастіше корелює з помітним позитивним підвищенням просоціальної поведінки людини, допомагає досягненню партнерської соціальної близькості та переживання позитивних відчуттів завдяки усвідомленню власного благополуччя [46].

Zaki, J., Ochsner, K. окреслюють складну мережу нейропсихологічних зв'язків, які супроводжують появу та функціонування механізмів емпатійності людини і наголошують на необхідності врахування як сенсорно-афективних маркерів і сигналів емпатії, так і глибинних нейронних утворень, які свідчать про когнітивні складові цього неоднозначного і складного процесу [51].

Cuff, B. M. P., Brown, S. J., Taylor, L., Howat, D. J. здійснили розгалужений огляд концепції емпатії в контексті аналітичного охоплення проблеми емоцій. Висвітлено афективну основу зародження і функціонування емпатійності людини, розкрито психоемоційне наповнення фактів прояву емпатії між людьми [31].

Decety J., Jackson P. L. розкривають специфічність сучасних поглядів і підходів соціальної нейронауки на феномен міжособистісної емпатії. Серед сучасних інноваційних напрямків психологічної науки, на думку дослідників, якраз найропсихологія може найточніше пояснити ті складні взаємозв'язки, завдяки яким у мозку людини виникають наміри і можливості бути емпатійною, співчутливо, доброю, тобто безкорисливо надавати емоційну підтримку іншим, сприяти її комфортові і благополуччю тощо [33].

Farrelly, D., & Bennett, M. стверджують, що співчуття та емпатійність породжують своєрідні дива, оскільки призводить до помітної активізації благодійної поведінки людини у віртуальній реальності, зокрема в Інтернеті. Оскільки час є своєрідною валютою, то виокремлення його на співчуття до інших з намірами і бажаннями їм допомогти можна вважати великим досягненням і особистісним гуманно орієнтованим зрушенням з позитивним зазвичай результатом – афективною допомогою (емоційною, функціональною, інтелектуальною та ін.) комусь, хто її нагально, гостро (та ще й віртуально анонімно) дуже потребує [39].

Barbot, B., and Kaufman, J. C. піддали поглибленому науковому аналізу те, що робить захоплюючу віртуальну (зазвичай інтернет) реальність найкращою машиною для співпереживання.

По суті, здійснено дуже інноваційне висвітлення того, що люди, які не знаходять співчуття в реальному житті, віднаходять його у віртуальному просторі соціальних мереж та інших платформах. Науковці пропонують механізми і підходи до розпізнавання глибинних змін, які відбуваються з людиною, яка віднайшла співчуття й емпатію в анонімних або ненадійних, справжніх і авторизованих джерелах дуже глибокої віртуальної реальності/ірреальності [28].

Як відомо, емпатія може бути трикомпонентною:

1) емпатійна тенденція як спроможність до щирого і природньо демонстрованого, а не вдаваного співпереживання, особлива вразливість до чужого горя і проблем;

2) тенденція до приєднання як виражена спроможність демонструвати доброзичливість, тепло, уважність, співчутливість, взаємну підтримку;

3) сензитивна чутливість до зехтування і відторгнення як особлива здатність проявляти співчуття до болісного переживання іншим своєї провини, неадекватне і травмогенне сприйняття будь-якої критики та зауважень на свою адресу.

Слід зазначити, що емпатійні тенденції притаманні майже всім людям, але частота і сила їхнього прояву та розвитку детермінується культурою виховання у сімейному мікродовкіллі, різних традиціях культури, інститутах соціалізації, життєвим досвідом, інколи навіть професійною приналежністю.

Thompson, N. M., Uusberg, A., Gross, J. J., and Chakrabarti, H. M., стверджують, що емпатія тісно залежить від спроможності людини до регуляції власних емоцій, адже якраз афективність є домінуючою у співпереживанні іншим людям, перейманні їхніми проблемами та

іншими викликами, кризами, конфліктами і негараздами, які нагально потребують вирішення і допомоги [ ].

Derow, G. J., Francis, Z., & Inzlicht, M. відзначають велике значення, яке відіграє досвід емпатії в повсякденному житті пересічної людини. Бути співчутливим, добрим, співпереживати проблемам ближніх досить складне завдання. яке однак за умови емпатійної налаштованості стає життєвою необхідністю і навичкою. Щоденні турботи розділені з іншою людиною стають значно легшими, а складні і нездоланні проблеми вирішуваними [49].

Keysers Christian, and Gazzola Valeria розкривають психологічну сутність розділення здатності та схильності людини до прояву емпатії. Зазначено, що серед базових тенденцій розвитку в когнітивних науках окрема роль належить афективності людини, зокрема врахування специфіки прояву її емпатії як важливого адаптаційного та самореалізаційного механізму соціальної перцепції [43].

Hittner, E. F., and Haase, C. M.. пишуть про емпатію в широкому соціально-економічному контексті взаємин між людьми, зокрема між сімейними парами. Встановлено, що якраз соціально-економічний статус виступає типовим і застосовуваним модератором зв'язку між глибиною, точністю, щирістю, повнотою емпатії та особистісним і міжособистісним благополуччям людей, які різний (тривалий або короткий) час проживають у подружніх парах.

На рівні детального лабораторного дослідження встановлено специфіку емпатичної точності щодо негативних психостанів, почуттів і емоцій чоловіка/дружини насамперед під час з'ясування причини і наслідків у їхній розмові про подружній конфлікт.

Констатовано цікаві ракурси й аспекти особистісного і сімейного благополуччя (наприклад, позитивний вплив як різнобічна і радісна задоволеність своїм життям; несприятливе і погане самопочуття, наприклад, негативний афект, симптоми агресії, тривоги, фрустрації,

депресії, аутизації роздратованості тощо) і задоволеність власним шлюбом та спільним сімейним життям.

Наголошено істотну важливість якраз широкого соціально-економічного контексту для встановлення факту того, наскільки приносить емпатична точність позитив і користь сімейному мікрокліматові і сімейно-побутовому добробутові [41].

Про подібне йдеться й у дослідженні Papp L. M., Kouros C. D., Cummings E. M., в якому піддано аналітичному вивченню особливості емоцій у подружніх конфліктних взаємодіях, тобто під час вербальних конфліктів, сварок, кризових з'ясуваннях взаємин тощо. Встановлено, що емпатична точність залежить від передбачуваної подібності подружжя, а також має чітко виражений примирливий пом'якшувальний контекст на можливий прояв між подружжям (або в когось лше одного з них) помітних і негативно впливаючих амортизаційних для психіки депресивних симптомів [48].

Zaki, J., Bolger, N., & Ochsner, K. наголошують на діалогічній сутності емпатії та стверджують, що для емпатійного контакту потрібні щонайменше двоє людей. Цікаво і різновекторно розкрита поглиблена міжособистісна природа емпатичної точності людини, особливо ж у процесі перцептивної взаємодії, вербальної та невербальної комунікації тощо [50].

Elliott, R., Bohart, A. C., Watson, J. C., & Murphy, D. крізь призму психотерапії констатують величезну значущість емпатії у фахівців цього профілю, адже від добродушного і сприятливого налаштування, настрою, атмосфери залежить як успішність початку психотерапевтичного процесу, так і його загальна успішна результативність. Емпатія терапевта тісно корелює з результатами клієнта, про що свідчать отримані дослідниками детальні цифрові дані поглибленого, розгалуженого й оновленого мета-аналізу [36].

В іншому дослідженні Elliott R, Bohart AC, Watson JC, Greenberg LS. Empathy зазначають, що після визначення емпатії як багатогранного феномена доцільно здійснювати його обговорення та вимірювання у реальному психотерапевтичному практичному досвіді.

Вчені наводять цікаві та інформативні результати оновленого метааналізу про існування тісного взаємозв'язку між емпатією та результатом психотерапії. Зокрема отримані дослідниками достовірні результати дають підстави констатувати, що емпатія є помірно сильним предиктором результату терапії [35].

Breithaupt F. пропонує досить цікавий ракурс вивчення емпатії та пише про деякі «погані речі», які ми робимо для себе на для інших через співпереживання (зазвичай перебільшене).

Дослідник констатує, що емпатія трактується як сприятливий для просоціального розвитку і духовно-морально позитивний вплив та значення на поведінку людини. Однак існують і вкрай негативні випадки і вчинки, мотивовані, спричинені і культивовані людською емпатійністю.

Стверджується існування і наводяться приклади так званих «егоїстичних форм емпатії», зокрема йдеться про :

- 1) випадки садистської емпатії;
- 2) духовний та психоенергетичний вампіризм;
- 3) спотворене виховання дітей у режимі «вертоліт»;
- 4) так звана відфільтрована емпатійність, коли відбувається егоцентричне використання ототожнення з якоюсь третьою особою як опосередкованого засобу справжнього або вдаваного емпатійного співпереживання іншим людям [29].

Ciarrochi, J., Parker, P. D., Sahdra, B. K., Kashdan, T. B., Kiuru, N., & Conigrave, J. розкривають дуже цікавий і малодосліджений ракурс науково-психологічного вивчення емпатії, зокрема детально і виважено аналізують тонку специфіку того, як і коли емпатійність відіграє вагому

або другорядну роль і значення під час перебування в сексальному звязку та у близькій дружбі.

Констатовано вкрай важливе значення емпатії в посередництві між такими знаковими в житті людини подіями, людьми, партнерами, тобто виокремлено емпатійність як домінуючу рису в системі взаємин, забарвлених біологічною сексуальністю і соціальною міжособистісною дружбою [30].

Olderbak, S., & Wilhelm, O. відносять тісний логічний контакт між сприйняттям людиною власних емоцій та її емпатійністю. Дослідники розробили тест на індивідуальні відмінності відносин і констатують, що попри наявність численних теорій, які підтверджують позитивний взаємозв'язок між вираженою афективністю людини та розумінням її іншими людьми.

На думку авторів, емпатія людини оцінюється як певна типова й повсякденна поведінка, тоді яка різнобічне і повномірне сприйняття емоцій розглядається як деяке напружене й максимальне зусилля.

Зокрема встановлено, що сприйняття емоцій, виражених на обличчі незнайомця (це дослідники позначають як «емоційне сприйняття»), і сенсорне відчуття або інтелектуальне розуміння і рецесія таких емоцій (дослідники позначають це як «афективно-когнітивна емпатія») тісно співпрацюють, утворивши семантичний «вузол», який може бути підданий інтерпретації [47].

Jones, A. P., Happé, F. G., Gilbert, F., Burnett, S., & Viding, E. у своєму дослідженні ставлять до розгляду дуже важливу проблему - емпатія щодо дітей із затримкою психофізичного розвитку. Вчені детально аналізують психологію відчуттів, а також розкривають специфіку вираженої турботи й різних моделей і типів дефіциту емпатії у хлопчиків із психопатичними нахилами та розладом аутичного спектру. Висвітлено широке коло аутистичної проблематики, розкрито

гуманістично-професійну природу як емпатії, так і загального ставлення до дітей з такми та іншими вадами особистісного розвитку [42].

Висновки до розділу 1.

Отож типовими маркерами емпатійної реакції на особистісне неблагополуччя іншої людини, яка переживає проблеми, є співчуття, психоемоційне зараження та спільне переживання проблеми, виражений жаль, чуйна розрада, спільна печаль, взаємне співпереживання болю і втрати тощо.

Безперечно, чим тісніший і міцніший та перевірений часом зв'язок між певними людьми (наприклад, між дружиною та чоловіком, добрими приятелями, хорошими друзями, колегами тощо), тим активніша і більша між ними емпатія.

Тривале співпереживання і спільне розділення радості, проблем і невдач іншої людини виступає символом найвище поціновуваних людських вартостей.

Емпатію можна і доцільно розглядати насамперед у контексті щирого бажання допомагати іншим через власний альтруїзм, а також через виражене почуття турботи і тривоги за чиюсь реакцію на біль, тобто бажання покращити долю іншого, проявивши щиру опіку, турботу, любов, довіру і співчуття.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СПЕЦИФІКИ ПСИХОГЕНЕЗИ ОСОБИСТІСНОЇ ЕМПАТІЇ

2.1. Методики емпіричного дослідження й параметри вибірки

Аналітичне охоплення сучасних вітчизняних та зарубіжних теоретико-емпіричних досліджень сутності емпатії, форм, варіантів і способів її активного і повсячасного прояву було проведено нами у першому розділі магістерської роботи.

Констатовано теоретичні конструкти важливої ролі емпатії у формуванні психогенези особистості, а також відзначено істотний детермінуючий вплив людської емпатійності як притаманної людині риси на загальноособистісний та морально-духовний розвиток тощо.

Нами узагальнено, що високорозвинена емпатійність особистості суттєво детермінує та формує різнотипні засоби і механізми просоціальної поведінки в різних спільнотах. З'ясовано, що емпатія активно сприяє налагодженню міжособистісних взаємин та базується на позитивних симпатіях, настановленнях та афективно-емоційних принципах і когнітивних засадах.

Як стверджує більшість дослідників (І. Бех, Л. Виговська, О. Саннікова та ін.), важливим ракурсом функціонування емпатії є адекватне самоприйняття та сприйняття особистістю інших людей, а також не менша роль належить емпатії у процесі формування ціннісно-сміслової, поведінково-регулятивної та інших сфер.

В емпіричному дослідженні за принципами добровільності, конфіденційності, об'єктивності й неупередженості взяли участь 68 учнів Луцького ліцею № 9 Луцької міської ради.

Гетерогенна вибірка налічувала 33 семикласники й 35 десятикласників, з яких - 48,3% хлопців та 51,7% дівчат. Зазначимо, що

середні вікові параметри вибірки були у хронологічних межах $13,43 \pm 1,5$ років.

Нами емпіричним шляхом констатувалися різні показники розвитку особистісної емпатії, власної самооцінки, а також індивідуального стилю та якісної структури міжособистісних взаємин і ціннісних орієнтацій досліджуваних.

Емпірична констатація семантично значущих показників відбувалася завдяки тестуванню, причому досліджуваним була детально і кількаразово роз'яснено інструкцію до тестових методик і найважливіші правила їх заповнення.

Діагностика певного рівня особистісної емпатії відбувалася за допомогою *«Методики діагностики емпатії»* А.Меграбіяна та Н.Епштейна. Як відомо, методика нараховує двадцять п'ять тверджень, а досліджуваному потрібно висловити певний ступінь власної згоди або незгоди щодо кожного з цих питань.

Психодіагностична процедура перебігала згідно з вимогами до проведення такого типу досліджень, зокрема учасникам експерименту були роздані бланки методик та було зачитано текст інструкції: «Прослухайте твердження і, орієнтуючись на свою поведінку у схожих ситуаціях, виразіть міру своєї згоди чи незгоди з кожним із них. Для цього у відповідній графі бланку відповідей поставте знак плюс».

З метою досягнення якомога більшої точності й об'єктивності емпіричних результатів становлення емпатії в особистості нами було задіяно *«Тест емпатійного потенціалу особистості (метод експрес-діагностики емпатії)»* (за І. Юсуповим).

Емпатійний потенціал трактується здебільшого як деяка схильність, здатність, спроможність людини до власного особистісного глибокого проникнення в різні соціальні та індивідуальні об'єкти, випадки, події, ситуації тощо.

Водночас передбачається спроможність приймати певні ролі, відігравати деякі статуси, бути афілійованим і самому приймати інших, а також репрезентувати такий досвід від отриманих переживань у власній афективно-емоційній пам'яті причому як себе, так і транслювати його досліджуваному.

Психодіагностична методика дає змогу встановити не тільки загальний рівень розвитку особистісної емпатії, але й широку модифікацію цього феномена в різних векторах спрямованості.

Наприклад, можна діагностувати прояв емпатії у ставленні до батьків, рідних, емпатію до птахів, тварин, емпатію до людей літнього віку, емпатію до маленьких дітей, емпатію до різних осіб. зокрема героїв фільмів, художніх творів, а також і прояв емпатії щодо зовсім незнайомих або чужих осіб.

Під час обробки отриманих емпіричних результатів і показників задіювалися різні критерії, насамперед достовірності та вірогідності.

Констатація розгалуженої системи ціннісних орієнтацій відбувалася за допомогою *«Методики дослідження сформованості соціально-етичних цінностей дитини відповідно до сфер досвіду її взаємодії з навколишнім суспільним середовищем»* (за В. Киричуком). Досліджуваному пропонувалися різні біполярні конструкти згуртовані за основними шістьма тематичними напрямками:

- я і рідна домівка;
- я і друзі;
- я і Батьківщина;
- я і здоров'я;
- я і навчання;
- мої уявлення про добро і зло.

Учасникам психодіагностичних студій слід було вибрати з двох запропонованих тверджень якесь одне, тобто таке, що найбільшою

мірою і чином збігається з його глибоко інтимними життєвими переконаннями й цінностями.

Зазначимо, що комунікативна компетентність досліджуваних вивчалася за допомогою відомого *«Тесту-опитувальника комунікативних умінь»*. Цей тест є певним удосконаленим різновидом і модифікацією загальнорозповсюдженого і діагностичній практиці тесту досягнень. Питання побудоване згідно з певним типом задачі, яка має свою правильну відповідь.

Зазначимо, що в методиці можна запропонувати певний і своєрідний еталонний варіант особистісної поведінки, що зазвичай відповідає задіянню упевненого, партнерського, діалогічного поведінкового стилю.

Рівень наближення до певного запропонованого еталону вдається констатувати завдяки встановленню кількості відповідей, які дані правильно.

В опитувальнику зосереджено опис двадцяти семи різних комунікативних ситуацій, а до кожної з них запропоновано п'ять ймовірно можливих варіантів особистісної поведінки.

Згідно з інструкцією досліджуваний має уважно ознайомитися із кожною запропонованою ситуацією та здійснити вибір одного з варіантів своєї поведінки в цій ситуації.

Причому це повинна бути така поведінка, яка найпритаманніша і найхарактерніша йому, тобто він має означити те, що він насправді робить у подібних випадках, однак це повинно бути не те, що, на думку досліджуваного, потрібно й доцільно було б робити. виходячи із ситуації.

Питання методики розподілені на конкретні п'ять типів основних ситуацій:

1) ситуації, в яких потрібна реакція на позитивне висловлювання партнера (питання № 1,2, 11, 12);

2) ситуації, в яких досліджуваний має реагувати на негативні висловлювання (питання № 3, 4, 5, 15, 23, 24);

3) ситуації, в яких до досліджуваного звертаються з проханням (питання № 6, 10, 14, 16, 17, 25);

4) ситуації типової бесіди (питання № 13, 18, 19, 26, 27);

5) ситуації, в яких потрібно продемонструвати чіткий прояв емпатії (розуміння почуттів і станів іншої людини (питання № 7, 8, 9, 20, 21, 22).

Різні стилі і структура міжособистісних взаємин досліджуваних пізнавалася за допомогою класичної та валідної методики *«Міжособистісні взаємини» Т.Лірі*. Як відомо, цей дуже популярний серед діагностів опитувальник дає змогу констатувати певну вираженість двох основних параметральних характеристик:

1) дружелюбності;

2) домінування.

Згодом обраховуються набрані бали за вісьмома октантами (шкалами) психограми цієї психодіагностичної методики. Причому кожен плюс оцінюється експериментатором в один бал. Зазначається, що максимальна оцінка рівня вираженості кожної окремої характеристики може бути максимально оцінена в шістнадцять балів.

Констатація самооцінки відбувалася завдяки застосуванню відомої методики *«Я-ідеальне і Я-реальне»*.

В опитувальному бланку перераховані двадцять основних різних якостей/рис людини як особистості.

Зліва в колонці йдеться про „Я - ідеальне" і досліджуваний має прорангувати ці якості згідно з його суб'єктивною мірою бажаності.

Справа у колонці „Я - реальне" потрібно рангувати такі риси у самоставленні до валсного Я, тобто згідно з тим, наскільки ці риси відповідають характерологічним особливостям досліджуваного.

Зазначається, що між реальним і бажаним/жаданим рангом кожної риси встановлюється різниця (сі), яка згодом підноситься до квадрату.

Далі потрібно підраховувати суму квадратів і визначити коефіцієнт кореляції. Слід враховувати, що чим наближеніший коефіцієнт кореляції до одиниці, тим очевидно та демонстровано вищою є самооцінка досліджуваного. Рівень адекватної самооцінки знаходиться у коефіцієнтах від 0,4 до 0,6.

Узагальнюючи, зазначимо, що тісний або віддалений взаємозв'язок між різними психологічними показниками встановлювався нами завдяки проведенню кореляційного аналізу.

Констатуємо, що достовірність різниці в показниках між окремими групами традиційно оцінювалась за допомогою Т-критерію Ст'юдента, зокрема за диференціалом «хлопці – дівчата», «підлітки – юнаки».

Статистично достовірною різниця між групами та коефіцієнти кореляції вважалася за $p < 0,05$. Статистична обробка була сучасною та об'єктивною і відповідала всім вимогам щодо такого типу обробки даних.

2.2. Результати кількісної обробки отриманих емпіричних показників та їхня якісна інтерпретація

Емпіричне вивчення різних рівнів розвитку емпатії було здійснене нами за віковим диференціалом, тобто у двох базових вікових групах – підліткова вибірка та вибірка старшокласників. Аналіз отриманих даних за методикою діагностики емпатії А.Меграбяна та Н.Епштейна дає змогу констатувати відсутність достовірної і надійної статистично значущої різниці між цими вибірками за віковим параметром.

Водночас на реальному рівні актуального прояву середніх значень і відсоткового розподілу постають підстави стверджувати про існування певною мірою відмінних вікових особливостей становлення в досліджуваних емпатійності й емпатії.

Зокрема переважній частині підлітків досить характерним є помітний низький рівень розвитку емпатії – 44,4%, середній рівень властивий 38% респондентів, а високий рівень проявився тільки у 17,6% респондентів.

Зазначимо, що поміж досліджуваних десятикласників кластер школярів із середньою рівневою емпатією складав 42,1%, тоді як 26,3% досліджуваних демонстрували низьку емпатію, а 31,6% досліджуваних учнів проявили високий рівень емпатії.

Зауважимо, що поміж досліджуваних семикласників істотну перевагу мають учні-підлітки з низьким рівнем прояву особистісної емпатії, натомість більшість десятикласників, які взяли участь в емпіричному дослідженні, показали у середній рівень розвитку.

Отримані емпіричні показники перекликаються з іншими даними, зафіксованими в науково-психологічних джерелах.

У цілій низці подібних студій ідеться про те, що підлітки демонструють тенденцію до спонтанно-імпульсивного зниження власних емпатійних реакцій упродовж вікового і психосоціального зростання і становлення, зокрема на етапі переходу від навчання в початковій школі до етапу підлітковості.

Проте слід пам'ятати, що зазвичай молодші школярі є значно схильнішими до проявів міжособистісної симпатії, емпатії, співпереживання та співчуття, ніж дещо егоїстичніші та егоцентричніші (через нонконформізм, пубертат тощо) діти, які перебувають на етапі підлітковості.

Сумарно можна констатувати, що нами підтверджено тезу про те, що з віком відбувається деяке зниження емпатійного потенціалу особистості (насамперед на етапі підлітковості). Досить амбівалентною є співчутлива й альтруїстична поведінка у сфері міжособистісних взаємин та різновекторної комунікації.

Це, вочевидь, можна пояснити тим, що емпатійний розвиток особистості доволі часто має імпульсивний, ситуативно-детермінований, неконтрольований і спонтанний вияв.

За статевим диференціалом параметральні характеристики емпатійності у досліджуваних хлопчиків і дівчаток дещо відрізняються, тому у всій репрезентативній емпіричній вибірці нами отримано такі реальні й достовірні показники: 39,7% хлопчиків та 24,4% дівчаток проявили доволі низький рівень власної емпатії, тоді як водночас, з іншого боку, 13,8% хлопчиків продемонстрували досить високий рівень емпатії, а також 27,4% дівчаток.

До речі, це збігається з результатами загальноновизнаних досліджень у цій тематичній лінії, згідно з якими дівчатка-підлітки зазвичай дещо емпатійніші, ніж їхні однолітки хлопчики.

Такий стан справ доцільно трактувати як наслідок більш раннього оволодіння дівчатами морально-духовними стандартами й нормами, а також їхньою більшою та інтенсивнішою орієнтацією на налагодження тісного міжособистісного спілкування та бажання і прагнення бути рецептованою, прийнятою та визнаною в системі ієрархізованої мережі міжособистісних стосунків.

Натомість хлопчики зазвичай більше спрямовані на ефективність, тобто зорієнтовані досягнути об'єктивних результатів.

Безперечно, такі істотні відмінності варто пояснювати крізь призму специфіки ранньої соціалізації дівчаток, які здебільшого знаходять прояв у певній конформності та постійному намаганню отримати соціальне схвалення і підтримку.

Загальноновизнаним є науковий факт про те, що дівчата у ранньому підлітковому віці (10-12 років) зазвичай більше занепокоєні доглядом, турботою, опікою та жалісливістю.

Причому це значно раніше і швидше, ніж у хлопчиків цього вікового етапу, тобто емпатія за статевим диференціалом розвивається

дещо по-іншому. Звичайно, що це зумовлено й пов'язано з особливостями пубертатного дозрівання, темпом прискоренішого фізіологічного, інтелектуального та психосоціального становлення і дозрівання дівчаток підліткового віку.

Інша констатація зводиться до того, що хлопчики досягають цього рівня дещо згодом, пізніше, наприклад, на етапі ранньої юності.

Отож здійснене емпіричне вивчення специфіки розвитку емпатії у названих двох відмінних вікових групах (підлітковий і юнацький етап онтогенезу) дозволили стверджувати про дещо вищий (хоча й дещо статистично недостовірний) рівень розвитку такої важливої риси у молоді, а також істотно більшу і вищу прихильність до переживання та висловлення емпатійних переживань у дівчаток, ніж у досліджуваних хлопчиків.

Нижче пропонується порівняльний аналіз попередніх емпіричних результатів-показників з тими даними, які вдалося отримати, вивчаючи емпірично емпатійний потенціал особистості завдяки проведенню тесту, розробленого І.М. Юсуповим.

Зауважуємо, що емпатія юнаків-старшокласників до своїх родичів та батьків проявляється значно сильніше й інтенсивніше, ніж інші складові феномену особистісної емпатії ($E_b=11,45$ балів для підлітків та $E_b=11,05$ балів для юнаків, можливі значення від 0 до 15 балів).

Вочевидь, це не дуже й вимагає розтлумачення, оскільки якраз рідні, батьки є екзистенційно референтними і дуже важливими людьми для переважної більшості дітей на будь-якому віковому етапі становлення.

Зазначимо, що найнеістотніше проявляється рівень емпатії щодо персонажів видуманих художніх творів, що, напевно, найочевидніше пов'язано й зумовлено деяким небажанням сучасних учнів читати друковані тексти, адже перевага віддається віртуальним візуальним зображенням з Інтернету ($E_{гхт} = 7,06$ і $6,18$ балів).

Дещо вищий рівень емпатії демонструється щодо тварин і дітей ($E_t=8,24$ і $6,45$ балів, $E_d=7,31$ і $9,23$ балів).

У світлі цього значно більшою мірою співчутливості та співпереживання як прояви розвиненої емпатії щодо людей літнього пенсійного віку ($E_{pv}=8,85$ та $8,6$ балів),.

За «Тестом емпатійного потенціалу особистості» (за Юсуповим) нами отримано результати (емпіричні показники), які значною мірою підтверджують результати проведеної «Методики діагностики емпатії» (А.Меграбяна й Н.Епштейна).

Нами констатовано, що в обох експериментальних вибірках (підліткова та юнацька) відмінностей істотного плану не встановлено.

Правда, встановлені емпіричні дані, окремі показники й симптоми емпатійності дещо відмінні між собою, тому неістотно і відрізняються. Найвищим у молоді є показник вираження особистісної емпатії у ставленні до дітей.

Натомість діти підліткового віку вже не ідентифікують себе як дітей, вони нонконформні і прагнуть якомога швидше сепаруватися, щоб терміново вирватися з-під батьківської опіки, тому в них ще не сформоване «доросле» бажання допомогти дитині і захистити її, щиро поспівчувати та поспівпереживати з нею.

Зауважимо, що у підлітковому віці емпатійне ставлення до видуманих персонажів художніх творів стотно вищі, ніж в юності, що пояснюється намаганням і прагненням дітей-підлітків набути власного образу Я як віддзеркалення соціально поціновуваних зразків і моделей для наслідування (наприклад, ототожнившись із любимим кумиром – героєм відомого художнього твору).

Нами встановлено певні відмінності за статевим диференціалом, зокрема у на рівні прояву та складу особистісної емпатійності.

Зазначимо, що і в хлопців, і в дівчат базові показники емпатії до своїх батьків, до поважних людей, які старші за віком, до незнайомих і

малознайомих осіб істотно не відмінні між собою, не відрізняються якимись суттєвими параметрами, то інші складові особистісної емпатії на істотно вищому рівні проявляються за фемінінною ознакою – у дівчат вони значно вищі.

Завдяки кореляційному аналізу і встановленню критерія значущості відмінностей Стьюдента вдалося встановити кореляції з різним ступенем значущості окремих складників, насамперед :

- 1) загальним рівнем емпатії;
- 2) статтю і віком випробовуваних.

Результати порівняння отриманих емпіричних показників за статевим жиференціалом презентовано в таблиці. 2.1.

Таблиця 2.1.

**Порівняння загального рівня емпатії та її складових за
статевою ознакою**

Показники	Стать		Р
	Хлопці	Дівчата	
Емпатія до батьків	11, 65 ±0,40	11,95 ±0,41	0,76
Емпатія до тварин	7,09 ± 2,40	9,05 ±3,11	3,03
Емпатія до людей похилого віку	11, 71 ±7,94	10,92 ±7,37	0,57
Емпатія до дітей	8,50 ±6,26	10,77 ±6,93	3,61
Емпатія до героїв художніх творів	6,06 ± 6,08	10,30 ±7,56	6,19
Емпатія до незнайомих малознайомих людей	7,52 ±0,34	7,39 ± 0,49	0,25
Загальний рівень емпатії	7,83 ± 1,74	0,39 ±0,49	4,84

Аналітичне охоплення проблеми засвідчило, що помітні статеві розбіжності в отриманих емпіричних показниках загального рівня емпатії. Виникли підстави вважати, що дівчата емпатійніші до персонажів художніх творів ($t=6,19$) і до тварин ($t=3,03$), ніж представники маскулінної юнацької вибірки.

Також у дівчат зауважується більша схильність співчувати і співпереживати дітям ($t=3,61$).

Констатуємо, що сумарно загальний рівень особистісної емпатії у представниць фемінінної частини вибірки виявився істотно вищим, ніж у юнацькій вибірці ($t=4,84$).

Встановлені кореляційні зв'язки між показниками віку, статі, емпатійності та її компонентів презентовані у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Кореляційні взаємозв'язки між показниками емпатії у загальній вибірці

	Показники	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Вік	1	0,02	0,14	-0,03	0,12	0,16	-0,05	0,02	0,36*
2	Стать	0,02	1	0,07	0,04	0,24*	0,36*	0,24*	0,03	0,56*
3	Емпатія до	0,14	0,07	1	0,05	од	0,09	0,07	0,06	0,46*
4	Емпатія до	-0,03	0,04	0,05	1	0,3	0,22*	0,31*	0,5	0,59*
5	Емпатія до похилого віку	0,12	0,24*	од	0,3*	1	-0,02	0,2	0,07	0,02
6	Емпатія до дітей	0,16	0,36*	0,09	0,22*	-0,02	1	0,16	0,08	0,61*
7	Емпатія до героїв	-0,05	0,24*	0,07	0,31*	0,2	0,16	1	0,21*	0,72*

	художніх творів									
8	Емпатія незнайом. людей	0,02	0,03	0,06	0,5	0,07	0,08	0,21*	1	0,48*
9	Загальний рівень емпатії	-0,36*	0,56*	0,46*	0,59*	0,02	0,61*	0,72*	0,48*	1

*Примітка: 1) кореляції статистичне значущі при $\alpha < 0,05$;
2) знаком * відмічені статистичне значущі кореляційні зв'язки,*

При врахуванні диференціала вікових відмінностей зауважуємо прояв негативної кореляції між власне віком досліджуваних та емпатією щодо тварин.

Зважаючи на те, що цей компонент емпатії має достовірний зв'язок із загальним рівнем ($r=0,59$), цей констатований показник відіграє доволі істотне значення. Вважаємо, що це зумовлено в першу чергу тим фактором, що дорослі ставляться до певних тварин як до джерела їжі, тобто без високого гуманістично емпатійного ставлення. Наслідуючи їхню таку типову поведінко-харчову традицію, діти також інколи демонструють такі стереотипні ставлення.

Нами констатовано негативний кореляційний зв'язок між віком та загальним рівнем особистісної емпатії ($r=-0,36$).

Встановлено статистично високу достовірну кореляцію між викоремленими емпіричним шляхом показниками емпатії до персонажів художніх творів із рівнем загальної емпатії ($r=0,72$), а також різної значущості достовірні й надійні зв'язки між загальним рівнем емпатії та іншими його компонентами, крім емпатії до емпатії до. людей літнього пенсійного віку.

У базовій і важливій тріаді емпатія до дітей, емпатія до персонажів художніх творів, емпатія до малознайомих і незнайомих людей спостерігаються суттєві змістово-функціональні емпатійні кореляції. Примітно, що ці компоненти мають найбільш значимий зв'язок із загальним рівнем емпатії. Коефіцієнт кореляції досягає $r=0,61$, $r=0,72$ і $r=0,48$.

Аналіз кореляційних зв'язків між окремими складовими емпатії та загальним рівнем її прояву продемонстрував таке:

1. Компонент емпатії до своїх батьків істотно корелює тільки з таким емпірично встановленим показником як загальний рівень емпатії ($r=0,46$).

2. Емпатійне ставлення щодо тварин суттєво пов'язане з двома іншими компонентами – емпатією до дітей ($r=0,22$) та емпатією до персонажів художніх творів ($r=0,31$). Зауважимо, що останній компонент, навпаки, дещо менше корелює з емпатією до людей літнього віку ($r=0,2$) та емпатією щодо дітей ($r=0,16$).

3. Особливе місце і важливу роль як компонент досліджуваного явища займає співпереживання персонажам художніх творів.

Встановлено істотні кореляційні зв'язки з усіма компонентами емпатії, окрім хіба що емпатії до своїх батьків ($r=0,07$). Водночас цей компонент зумовлює найбільш значні гендерні відмінності ($F=6,19$). З

Завершуючи аналітичну інтерпретацію емпіричних показників, слід наголосити на тому, що існує високий рівень зв'язку між показниками загальної емпатії та показниками окремих компонентів емпатії. Зауважимо, що існує також зв'язок за статевим і віковим диференціалом.

Отож сумарно дівчата демонструють прояв значно вищого й інтенсивнішого рівня емпатії, ніж хлопці.

Вік і рівень емпатії теж дуже істотно і статистично значуще корелюють між собою.

Загальний рівень емпатії найсуттєвіше пов'язаний із таким його компонентом, як емпатія до персонажів художніх творів ($r=0,59$). Існує значний зв'язок із емпатією щодо дітей ($r=0,61$) та малознайомих і незнайомих людей ($r=0,48$).

Натомість не таким високим є коефіцієнт кореляції між емпіричними показниками, що вказують на загальний рівень емпатії та емпатії до людей літнього пенсійного віку ($r=0,02$) та емпатії до своїх батьків ($r=0,46$).

Нами було здійснено аналітичну інтерпретацію порівняльної характеристики окремих показників психічного розвитку особистості на етапі підліткового та юнацького віку.

Проведений аналіз емпіричних результатів дав підстави констатувати, що в учнів відмінних вікових груп рівень самоусвідомлення, зокрема на рівні самооцінки (констатовано за результатами проведення «Методики діагностики самооцінки») суттєво майже не відрізняється.

Нами встановлено, що адекватна самооцінка притаманна 26,7% досліджуваних, низький рівень самооцінки притаманний 30,8% і висока самооцінка характерна для 42,5%.

Зауважимо, що було встановлено деяку різницю та відмінності у рівні особистісної самооцінки за статевим диференціалом, зокрема між хлопцями та дівчатами і між семикласниками і десятикласниками.

Формування комунікативних вмінь досліджуваних потребує аналізу ситуацій в галузі спілкування. Для цього було проведено «Тест-опитувальник комунікативних вмінь». Проаналізувавши результати даного тесту, можна сказати, що в різних комунікативних ситуаціях школярі ведуть себе відповідно по-різному. Всі отримані дані за цією методикою занесені до табл. 2.3.

Таблиця 2.3.

**Результати діагностики досліджуваних за методикою
«Тест-опитувальник комунікативних вмінь»**

Тип ситуації	Досліджувані підліткового віку		Досліджувані юнацького віку		Загальна вибірка
	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	
		%		%	
1	56,3	66,7	57,1	68,8	51,6
2	68,8	80	71,4	75	74,2
3	50	60	64,4	60	54,8
4	25	40	50	53,3	32,2
5	56,3	60	57,1	60	58

Поглиблене аналітичне проникнення в семантику отриманих емпіричних показників за виокремленими ситуаціями дав змогу констатувати залежність типу реагування учнів від тієї реальної конкретної комунікативної ситуації, яка потребує прояву ініціативи і демонстрації сформованого на даний конкретний час рівня прояву комунікативних умінь і навичок.

Щодо рівня представленості таких базових особистісних параметрів як стиль спілкування і сформованість системи ціннісних орієнтацій, то нам вдалося здобути на репрезентативній гетерогенній вибірці цікаві і неоднозначні результати.

Діти-семикласники проявили істотно вищу схильність до переважання над іншими, тому й рівень домінування у них значно більший, ніж в учнів-десятикласників. Варто зазначити, що у них

істотно більший рівень сформованості власних ціннісних орієнтацій. Натомість десятикласники продемонстрували значну вищий рівень прояву вираженої міжособистісної дружелюбності.

Статистично значущі відмінності за такими емпірично здобутими показниками на рівні охоплення всієї репрезентативної вибірки презентовано на рівні математичної достовірності $p < 0,001$.

Ймовірні відмінності за статевим диференціалом проявилися як статистичні достовірні тільки за таким емпіричним показником, як «ціннісні орієнтації», а також «домінування» ($p < 0,01$).

Водночас базові емпірично констатовані показники, які свідчать про дружелюбність хлопців різного віку, істотно не проявили якоїсь різниці та відмінностей.

Поміж досліджуваних дівчат констатовано статистично значущі відмінності за такими базовими показниками : «домінування» і «дружелюбство» ($p < 0,001$).

Зауважимо, що результати аналізу свідчать, що дівчатка-семикласниці значно схильніші й налаштованіші на домінування.

Натомість дівчата-десятикласниці значно рішучіше й більшою мірою демонструють власні тенденції до прояву різномодальної особистісної дружелюбності.

Емпіричні показники презентовані в табл.2.4.

Таблиця 2.4.

Порівняння досліджуваних показників за віковою ознакою

Показники	Клас		P
	10-й клас	7-й клас	
Всі респонденти			
Самооцінка	0,45 ± 0,43	0,47 ± 0,38	0,81
Емпатія	4,91 ± 2,21	4,29 ± 2,26	0,13

Ціннісні орієнтації	8,86 ±5,62	13,51 ±8,52	< 0,001
Домінування	2,19 ±5,73	6,85 ± 5,42	< 0,001
Дружелюбність	2,69 ± 6,70	-2,34 ±7,33	< 0,001
Хлопці			
Самооцінка	0,52 ± 0,34	0,38 ± 0,44	0,21
Емпатія	4,38 ±2,48	3,84 ±2,14	0,38
Ціннісні орієнтації	8,73 ± 6,37	14,13 ±8,35	<0,01
Домінування	2,26 ±5,74	6,31 ±5,97	<0,01
Дружелюбність	1,02 ±5,68	-0,06 ± 6,45	0,51
Дівчата			
Самооцінка	0,39 ±0,49	0,55 ± 0,29	0,12
Емпатія	5,35 ± 1,87	4,74 ± 2,32	0,26
Ціннісні орієнтації	8,97 ±5,01	12,87 ±8,80	0,04
Домінування	2,13 ±5,82	7,41 ±4,81	< 0,001
Дружелюбність	4,09 ± 7,24	-4,70 ±7,53	< 0,001

Узагальнюючи, зазначимо, що констатовані відмінності між групами за віковим параметром і диференціалом щодо рівня сформованості особистісних ціннісних орієнтацій спричинені відмінностями подібних емпіричних показників у маскулінній вибірці.

Зауважуємо, що базовий показник «домінування» істотно відрізняється за своїм статистичним виявом як у хлопців, так і у дівчат.

Відмінності у прояві показника «дружелюбність» спричинена статево-віковими особливостями, зокрема дівчата, які навчаються у десятому класі, продемонстрували істотно вищу і гуманніше налаштовану дружелюбність, ніж ті, що вчаться у сьомому класі.

Внаслідок цього зауважуємо статистично значущі відмінності якраз на рівні прояву трьох базових показників – «ціннісні орієнтації», «домінування» і «дружелюбність». Причому все це фіксується на рівні параметрів усієї експериментальної вибірки.

Таблиця 2.5.

Порівняння досліджуваних показників за статевою ознакою

Показники	Стать		P
	Хлопці	Дівчата	
Всі респонденти			
Самооцінка	0,44 ± 0,40	0,47 ± 0,41	0,76
Емпатія	4,09 ± 2,30	5,05 ± 2,11	0,02
Ціннісні орієнтації	11,71 ± 7,94	10,92 ± 7,37	0,57
Домінування	4,50 ± 6,16	4,77 ± 5,93	0,80
Дружелюбність	0,43 ± 6,09	-0,30 ± 8,56	0,59
10 клас			
Самооцінка	0,52 ± 0,34	0,39 ± 0,49	0,25
Емпатія	4,38 ± 2,48	5,35 ± 1,87	0,10
Ціннісні орієнтації	8,73 ± 6,37	8,97 ± 5,01	0,88
Домінування	2,26 ± 5,74	2,13 ± 5,82	0,93
Дружелюбність	1,02 ± 5,68	4,09 ± 7,24	0,08
7 клас			
Самооцінка	0,38 ± 0,44	0,55 ± 0,29	0,09
Емпатія	3,84 ± 2,14	4,74 ± 2,32	0,12
Ціннісні орієнтації	14,13 ± 8,35	12,87 ± 8,80	0,56
Домінування	6,31 ± 5,97	7,41 ± 4,81	0,42

Дружелюбність	-0,06 ±6,45	-4,70 ±7,53	0,01
---------------	-------------	-------------	------

Також нами було здійснено різнобічний аналіз взаємозв'язку рівня особистісної емпатії з особистісними характерологічними параметрами і властивостями досліджуваних.

З метою констатування рівня впливу особистісної емпатії на формування базових та інших особистісних властивостей, рис і параметрів, які позиціонуються як визначальні й основні для становлення людини, нами були детально встановлені та розкриті істотні кореляційні зв'язки між виокремленими емпіричними показниками.

Основні результати здійсненого нами кореляційного аналізу даних презентовані в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6.

Кореляційні взаємозв'язки між окремими досліджуваними показниками у загальній вибірці

№ З/п	Показник	1	2	3	4	5	6	7	8
1	Стать	1,00	0,03	0,21*	-0,05	0,02	-0,05	0,03	0,05
2	Самооцінка	0,03	1,00	0,02	0,22*	0,14	0,15	0,23*	-0,02
3	Емпатія	0,21*	0,02	1,00	0,21*	-0,13	0,18	0,21*	0,14
4	Ціннісні орієнтації	-0,05	0,22*	0,21*	1,00	0,09	0,12	0,07	-0,31*
5	Домінування	0,02	0,14	-0,13	0,09	1,00	-0,18*	-0,04	-0,39*
6	Дружелюбність	-0,05	0,15	0,18	0,12	-0,18*	1,00	0,14	0,34*
7	Комунікативна компетентність	0,03	0,23*	0,21*	0,07	-0,04	0,14	1,00	0,24*
8	Клас	0,05	-0,02	0,14	-0,31*	-0,39*	0,34*	0,24*	1,00

Узагальнений аналіз отриманих даних дає підстави стверджувати, що істотний прояв рівня емпатії в загальній гетерогенній та репрезентативній вибірці нашого емпіричного дослідження статистично вірогідно суттєво і щільно корелює з такими показниками, які співвідносяться зі статтю, рівнем особистісного розвитку ціннісних орієнтацій і рівнем власних комунікативних навичок.

Зазначимо, що встановлені кореляційні зв'язки постали як досить слабкі (рівень значущості $p < 0,05$).

У досліджуваних дівчат встановлений рівень емпатії істотно та статистично достовірно корелює з показником «комунікативні навички» ($r = 0,24$).

У представників маскулінної вибірки корелюючими базовими емпірично встановленими показниками були «ціннісні орієнтації» і «дружба № ($r = 0,31$ в обох випадках).

Зауважимо, що у досліджуваних учнів десятого класу типовими представницькими показниками емпатії проявилася «ціннісні орієнтації» ($r = 0,32$) і «комунікативні здібності» ($r = 0,21$).

Натомість для семикласників зауважуємо кореляцію між показниками «ціннісна орієнтація» і «рівень сформованості дружби» ($r = 0,25$ та $r = 0,26$ відповідно).

Висновки до розділу 2.

Узагальнюючи, зазначимо, що завдяки результатам проведеного кореляційного аналізу нами констатовано високий статистично значущий кореляційний зв'язок між рівнем емпатії досліджуваних і розвитком у них системи аксіологічних вартостей, ціннісних орієнтацій, а також комунікативних навичок, які забезпечують активне соціально-перцептивне спілкування.

Загальною вичленуваною нами тенденцією можна назвати таке – завдяки кореляційному аналізу емпірично констатованих показників у

різновікових групах встановлено, що упродовж процесу дорослішання істотно зростає міжособистісна симпатія та дружба, знижується рівень особистісного домінування, а також підвищується становлення та інтенсивний прояв особистіних ціннісних орієнтацій щодо зазвичай позитивного емпатійного ставлення до людей.

Сумарно така композиція показників засвідчує специфіку прояву емпатії та емпатійності в дітей на вкрай важливому екзистенційному відрізку життєвого шляху - на етапі підлітковості та юності.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного нами теоретико-емпіричного вивчення феномену емпатії дали підстави для таких висновків :

1. Емпатія посідає важливе місце у психоструктурі людини та є одним із базових конструктів, який дуже потрібний для того, щоб забезпечити співжиття в соціумі, активну співпрацю між членами спільноти.

Термін «емпатія» має дуже багато тлумачень як свого змісту, так і функціонального наповнення, *однак спільною тезою є визнання того, що це насамперед співпереживати іншим людям, гуманно допомагати, перейматися проблемами і болями інших, тобто бути людинолюбом, творити добрі справи через виважене і високодуховне співчуття*

Емпатійність як співчуття і співпереживання робить особистість гуманною, доброю, щирою, а взаємини між людьми стають продуктивними і партнерськими, емоційно підтримувальними і конструктивними.

Емпатію зазвичай трактують у розлогодному контексті афективності людини, в комплексі її взаємопоєднаних емоцій, які спрацьовують завдяки специфічним механізмам, які доволі часто межують із невротизацією, тривожністю, фрустрованістю, тобто, маючи чітку емпатійну установку, людина співпереживає з іншими, а отже й позбавляє та позбавляється сама від таких негативних симптомів.

Беззаперечно, емпатію варто розглядати як невідємну складову міжособистісного спілкування, механізму налагодження тісного контакту, регулятора щирості взаємин людей, мірила їхніх справжніх психоемоційних потенціалів, афективно-ціннісних налаштувань, духовно-моральних рис і параметрів.

Емпатія і спілкування в тісному поєднанні стимулюють активний і осмислену просоціальну психогенезу особистості та сприяють якісному

і кількісному налагодженню рівноправної партнерської взаємодії у різних видах життєдіяльності.

2. Як у вітчизняній, так і в зарубіжній психологічній науці феномен емпатії посідає вагоме науково-дослідницьке місце, адже є вкрай знаковим утворенням для повномірних спілкування та діяльності людини серед собі подібних членів спільноти.

Зазвичай, феномен емпатії розглядається у зарубіжних наукових школах і концепціях насамперед у контексті психологічного знання про афективність/емоційність особистості як біосоціальної істоти, спроможної не лише до агресії, але й до співчуття і співпереживання.

Наукологічний огляд різних визначень термінологічної суті емпатії, в якому проаналізовано понад п'ятсот публікацій, узагальнено презентує такі основні виміри людської емпатії: емпатія є каталізатором; емпатія – це базова функція людини; емпатія є процесом; емпатія – це результат; емпатія є багатоманітним і складним афективним станом; емпатія – складний когнітивний стан; емпатія є залученням себе та інших людей; емпатія призводить до видозміненої зазвичай гуманної поведінки; емпатія відбувається, проявляється і функціонує в конкретному соціальному міжособистісному контакті і контексті.

Одним із найпопулярніших наукових мета-визначень емпатії є таке – *це спроможність особистості якісно і багатопланово переживати різні афективно-емоційні та когнітивно-інтелектуальні психостани іншої особистості, зберігаючи водночас своє чітке і концентроване на собі Я, для того, щоб пізнати, зрозуміти, відчувати, пошкодувати, допомогти іншій особистості.*

3. Загалом, нам емпіричним шляхом вдалося здобути на репрезентативній гетерогенній вибірці цікаві і неоднозначні результати.

Завдяки виокремленим емпіричним способам показникам вдалося встановити рівень представленості таких базових особистісних

параметрів як стиль спілкування і сформованість системи ціннісних орієнтацій.

Досліджувані семикласники проявили істотно вищу схильність до переважання над іншими, тому й рівень домінування у них значно більший, ніж у десятикласників. Варто зазначити, що у них істотно більший рівень сформованості власних ціннісних орієнтацій. Натомість десятикласники продемонстрували значно вищий рівень прояву вираженої міжособистісної дружельності.

Імовірні відмінності за статевим диференціалом проявилися як статистичні достовірні тільки за таким емпіричним показником, як «ціннісні орієнтації», а також «домінування» ($p < 0,01$).

Базові емпірично констатовані показники, які свідчать про дружельність хлопців різного віку істотно не проявили якоїсь різниці та відмінностей.

Констатуємо, що результати аналізу свідчать – дівчатка-семикласниці значно схильні й налаштованіші на домінування.

Натомість дівчата-десятикласниці значно рішучіше й більшою мірою демонструють власні тенденції до прояву різномодальної особистісної дружельності.

Вік і рівень емпатії теж дуже істотно і статистично значуще корелюють між собою.

Загальний рівень емпатії найсуттєвіше пов'язаний із таким його компонентом як емпатія до персонажів художніх творів ($r=0,59$). Існує значний зв'язок із емпатією щодо дітей ($r=0,61$) та малознайомих і незнайомих людей ($r=0,48$).

Загалом, аналіз емпіричних показників дає підстави стверджувати, що проблема розвитку емпатії в підлітків та юнаків є актуальною та потребує подальших науково-психологічних досліджень.

Перспективи нашого дослідження вбачаємо у розробці психотренінгових технологій сприяння розвитку емпатії у різновікових

соціальних вибірках, зокрема з акцентом на емпатійне ставлення до учасників бойових дій, ветеранів-комбатантів та членів їх сімей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алпатова О.В. Психологічний аналіз регулятивної функції емпатії педагога у процесі керування учінням молодших школярів : *Автореферат дисертації кандидата наук*, Київ. 2002. 24 с.
2. Алпатова О.В. Місце і роль емпатії у психічному розвитку особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України*. Київ. 2001. 7-16.
3. Арцишевський Р. А. Світ і людина. Київ : ВТФ «Перун», 1996, 384 с
4. Василишина Т.В. Емпатійні здібності вчителів : психологічний аспект. *Практична психологія та соціальна робота*. 1999. №4. 37-39.
5. Гошовська Д. Психогенеза фемінінної самоакцептації дівчаток-підлітків: монографія. Луцьк : ФОП Іванюк В.П., 2021. 354 с.
6. Емпатія – що це таке, та чому вона важлива для людини: <https://termin.in.ua/empatiia/>
7. Журавльова Л. П. Діагностика емпатії та її форм у підлітковому та юнацькому віці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*: Київ, 2010.31(55).154–161.
8. Журавльова Л.П. Емпатійні ставлення та їх класифікація. *Соціальна психологія*. 2008. 5(31). 39-46.
9. Журавльова Л.П. Психологія емпатії: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 328
10. Журавльова Л. П., Лучків В.З. Дослідження асертивних стратегій поведінки в умовах рекреації. *Наука і освіта*. № 9. 2016. 59 – 63
11. Коган І.М. Емпатія і особливості її розвитку у дітей молодшого шкільного віку : *автореферат канд. дис.з психол.* Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2005. 18 с.

12. Максимець С.М. Вплив емпатійності на соціальну адаптацію майбутніх вчителів : *автореф. канд. психол. наук*. Одеса, 2000. 18 с.
13. Кротенко В.І. Виховання емпатії як умова творчої діяльності вчителя. *Освітянин*, №2. Тернопіль, 1998. 51-52.
14. Кротенко В.І. Розвиток емпатії в дітей підліткового віку – складової риси гуманістичного розвитку суспільства. *Психологія. Збірник наукових праць. Випуск 2 (9). Частина II. (НПУ імені М.П.Драгоманова)*. Київ, 2000. 55-58.
15. Кротенко В.І. Проблема емпатії в психологічній літературі. *Психологія. Збірник наукових праць. Випуск 12. (НПУ імені М.П.Драгоманова)*. Київ, 2001. 89-96.
16. Лучків В. З. Емпатія як чинник асертивних поведінкових стратегій. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, IV(43), 88, 2016. 72 –76.
17. Лучків В. З. Емпатія як чинник асертивності в юнацькому віці. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки*. 2016. 203-210.
18. Огороднійчук З.В., Кротенко В.І. Роль емпатії у формуванні моральної поведінки дітей. *Вісник Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти, № 4. Матеріали науково-практичної конференції “Психолого-педагогічні проблеми адаптації населення, що постраждало від Чорнобильської катастрофи”*. Тернопіль, 1998. 26-29.
19. Полянська В. В. Емпатія як механізм формування політико-естетичного досвіду : політико-психологічні функції. *Наукові записки*. 4.1–11
20. Рябовол Т. А. Роль емпатії процесі соціальної адаптації людини. *Наукові записки Інституту психології Ім. Г.С. Костюка АПН України За ред. академіка С. Д. Максименка*. Київ: Нора-прінт, 2004. 24. 384 с.

21. Савченко В. Г., Гура Е.І. Емпатія в процесі професійної адаптації студентів вищих навчальних закладів фізичної культури і спорту. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2013. 1. 87–90
22. Сичевський А. С. Психологічні особливості емоційного компонента емпатії у пубертатному періоді: *дис... канд. психол. наук*: Київ, 2004. 237 с.
23. Сухенко Я. В. Тренінг емпатії як спосіб саморегуляції практичного психолога. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія « Психологія »*. 2011. 985 .48. 155–159.
24. Ткачук Л.В. Особливості розвитку емпатії в підлітково-юнацькому віці. *Практична психологія і соціальна робота*. 1998. №4. 23-28.
25. Ткачук Л.В. Взаємозв'язок емпатійності з мотивами професійного вибору. *Наука і освіта*. 2001. №1. 81-83.
26. Ткачук Л.В. Професійне самовизначення та його емпатійні детермінанти у сучасного юнацтва. *Автореферат дисертації кандидата наук*. Харків, 2003. 24 с.
27. Юдіна О. М. Тренінг як фактор розвитку емпатійності майбутніх лікарів. *Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: Матеріали других Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань*. 2004. 549–557.
28. Barbot, B., and Kaufman, J. C. (2020). What makes immersive virtual reality the ultimate empathy machine? Discerning the underlying mechanisms of change. *Comput. Hum. Behav.* 111:106431. doi: [10.1016/j.chb.2020.106431](https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106431)
29. Breithaupt F. (2018). The bad things we do because of empathy. *Interdisciplinary Science Reviews*, 43(2), 166-174. <https://doi.org/10.1080/03080188.2018.1450928>
30. Ciarrochi, J., Parker, P. D., Sahdra, B. K., Kashdan, T. B., Kiuru, N., & Conigrave, J. (2017). When empathy matters: The role of sex and empathy in

- close friendships. *Journal of Personality*, 85(4), 494–504. <https://doi.org/10.1111/jopy.12255>
31. Cuff, B. M. P., Brown, S. J., Taylor, L., & Howat, D. J. (2016). Empathy: A review of the concept. *Emotion Review*, 8(2), 144–153. <https://doi.org/10.1177/1754073914558466>
32. De Waal, F. B. (2008). Putting the altruism back into altruism: the evolution of empathy. *Annu. Rev. Psychol.* 59, 279–300. doi: [10.1146/annurev.psych.59.103006.093625](https://doi.org/10.1146/annurev.psych.59.103006.093625)
33. Decety J., Jackson P. L. (2006). A Social-Neuroscience Perspective on Empathy. *Current Directions in Psychological Science*, 15(2), 54–58.
34. Depow, G. J., Francis, Z., & Inzlicht, M. (2021). The experience of empathy in everyday life. *Psychological Science*, 32(8), 1198–1213. <https://doi.org/10.1177/0956797621995202>
35. Elliott R, Bohart AC, Watson JC, Greenberg LS. Empathy. *Psychotherapy (Chic)*. 2011 Mar;48(1):43-9. doi: [10.1037/a0022187](https://doi.org/10.1037/a0022187). PMID: [21401273](https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21401273/).
36. Elliott, R., Bohart, A. C., Watson, J. C., & Murphy, D. (2018). Therapist empathy and client outcome: An updated meta-analysis. *Psychotherapy*, 55(4), 399–410. <https://doi.org/10.1037/pst0000175>
37. Empathy: a review of the concept. Benjamin. Department of *Psychology and Behavioural Sciences*. 11–17.
38. Guthridge, M., and Giummarra, M. J. (2021). The taxonomy of empathy: a meta-definition and the nine dimensions of the empathic system. *J. Humanist. Psychol.* 00221678211018015:002216782110180. doi: [10.1177/00221678211018015](https://doi.org/10.1177/00221678211018015)
39. Farrelly, D., & Bennett, M. (2018). Empathy leads to increased online charitable behaviour when time is the currency. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 28(1), 42–46. <https://doi.org/10.1002/casp.2339>
40. Hall, J. A., and Schwartz, R. (2019). Empathy present and future. *J. Soc. Psychol.* 159, 225–243. doi: [10.1080/00224545.2018.1477442](https://doi.org/10.1080/00224545.2018.1477442)

41. Hittner, E. F., and Haase, C. M. (2021). Empathy in context: Socioeconomic status as a moderator of the link between empathic accuracy and well-being in married couples. *J. Soc. Pers. Relat.* 38, 1633–1654. doi: [10.1177/0265407521990750](https://doi.org/10.1177/0265407521990750)
42. Jones, A. P., Happé, F. G., Gilbert, F., Burnett, S., & Viding, E. (2010). Feeling, caring, knowing: different types of empathy deficit in boys with psychopathic tendencies and autism spectrum disorder. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51, 1188-1197. doi:[10.1111/j.1469-7610.2010.02280.x](https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2010.02280.x)
43. Keysers Christian, and Gazzola Valeria. (2014). Dissociating the Ability and Propensity for Empathy. *Trends in Cognitive Sciences* 18 (4): 163–166.
44. Kynyk, D., & Olson, J. K. (2001). Clarification of conceptualizations of empathy. *Journal of Advanced Nursing*, 35(3), 317–325. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.2001.01848.x>
45. Luis EO, Martínez M, Akrivou K, Scalzo G, Aoiz M and Orón Semper JV (2023) The role of empathy in shared intentionality: Contributions from Inter-Processual Self theory. *Front. Psychol.* 14:1079950. doi: [10.3389/fpsyg.2023.1079950](https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1079950)
46. Morelli, S. A., Lieberman, M. D., and Zaki, J. (2015). The emerging study of positive empathy. *Soc. Personal. Psychol. Compass* 9, 57–68. doi: [10.1111/spc3.12157](https://doi.org/10.1111/spc3.12157)
47. Olderbak, S., & Wilhelm, O. (2017). Emotion perception and empathy: An individual differences test of relations. *Emotion*, 17(7), 1092–1106. <https://doi.org/10.1037/emo0000308>
48. Papp L. M., Kouros C. D., Cummings E. M. (2010). Emotions in marital conflict interactions: Empathic accuracy, assumed similarity, and the moderating context of depressive symptoms. *Journal of Social and Personal Relationships*, 27(3), 367–387. <https://doi.org/10.1177/0265407509348810>

49. Thompson, N. M., Uusberg, A., Gross, J. J., and Chakrabarti, B. (2019). Empathy and emotion regulation: An integrative account. *Prog. Brain Res.* 247, 273–304. doi: [10.1016/bs.pbr.2019.03.024](https://doi.org/10.1016/bs.pbr.2019.03.024)
50. Zaki, J., Bolger, N., & Ochsner, K. (2008). It takes two: The interpersonal nature of empathic accuracy. *Psychological Science*, 19(4), 399–404.
51. Zaki, J., & Ochsner, K. (2012). The neuroscience of empathy: Progress, pitfalls and promise. *Nature Neuroscience*, 15, 675–680.